

Olivera B. Nušić

УДК 316.774:81'42

Radio Beograd

Treći program

Predrag M. Krstić

Univerzitet u Beogradu

Institut za filozofiju i društvenu teoriju

## NOVI MEDIJI – STARA ALTERNATIVA

*Apstrakt:* Tražajući za savremenim medijskim alternativama, članak podseća na jednu istorijsku alternativnu „društvenu mrežu”, koja je tokom čitavog modernog doba igrala ulogu (para)institucionalnog utočišta pred dominirajućom stvarnošću i njenim diskursom ili njihove subverzije. Rekonstrukcija nastanka i razvoja Republike ljudi od pera (République des Lettres) ukazuje na one tipske i do danas aktuelne oblike organizovanja koji ispunjavaju niše ili stvaraju paralelne prostore slobode u okrilju ovog ili onog „starog režima”. Ali, zaključuje se, njihova uspešnost, nekad kao i sad, zavisi, makar koliko od prohodnih kanala komuniciranja i izražavanja, toliko i od onoga što u njima ili kroz njih imaju da saopšte.

*Кljučне речи:* Republika ljudi od pera, saloni, kafei, učena društva, časopisi, nova društvenost, alternativa.

Temu „mediji i alternativa” moguće je, naravno, shvatiti kao odnos ove ili one alternativne opcije s obzirom na njenu medijsku promociju ili zastupljenost. Ne sporeći potencijalnu plodnost i takvog pristupa, radije ćemo se, međutim, odlučiti za razumevanje i razabiranje odnosa dominirajućih medija uopšte i diskurzivnih formacija koje oni prenose i, s druge strane, načina organizovanja i delovanja onih grupa čiji glas je utihnut ili skrajnut. Ali već tu nastaju nevolje. Da li su društvene mreže danas alternativni glas, kao što su nesumnjivo bile krajem prošlog i početkom ovog veka, ili su već postale noseći oblik obaveštavanja i oglašavanja? I nije li svaki medij, dok ne postane mejnstrim, odnosno noseće glasilo, bio rezervoar i promoter alternative, šta god ona bila, a onda ga je zadesila sudbina okoštavanja, ritualizacije, trivijalizacije. Nije li knjiga (s njom i pismenost, pismo uopšte) – dakako, ništa drugo nego jedan medij – protoprimer tog preokreta: viševековног kretanja od povlašćene učenosti do banalnog zapisa neukih za još neukije čitaoce.

Ali zadržimo se na društvenim mrežama. Nekako smo podrazumevali – kao što se danas obično podrazumeva – da je reč o elektronskim sinapsama, nekako

smo već unapred primislili Fejsbuk i slične, u najboljem slučaju profesionalne mreže ili povezivanja, kojima se pristupa sa računara ili mobilnog telefona. Stoga nije zgorog podsetiti da su društvene mreže postojale daleko pre njihove elektronske varijante i da i danas mogu da označavaju bilo koju grupu ljudi koja se interesno, na ovaj ili onaj način, formalno ili neformalno, manje ili više institucionalizovanim kanalima, povezuje. I postojala je jedna takva društvena mreža koja je dugi niz godina, i vekova, bila istinska alternativa. Moglo bi se reći nešto kao LinkedIn danas – samo mnogo manje lukrativno, probitačno, samohvalisavo, mnogo opasnije pokatkad i mnogo ozbiljnije upravo u smislu stvarne alternative negostoljubivom okruženju.

Zamislite svet ratova, verskih sukoba, nesigurnosti, progona, bolesti, kakav je zaista bio u rano moderno doba. I onda zamislite da u njemu postoji jedna ne samo društvena mreža, nego čak čitava republika – imaginarna u smislu granica, državljana, ustava i sličnih krupnica, ali ipak ne manje stvarna – republika više mimo odurnog sveta nego protiv njega, ali sopstvenim krhkim postojanjem već opomena da može biti drugačiji. Govorimo, naravno, o *Republici ljudi od pera* ili – umnogome istoznačni ali kasnije ređe korišćen termin – o *Književnoj republici, Respublica literaria* (Waquet 1989: 475–481). Upotreba potonjeg imena je detektovana još 1417. godine, ali je na Evropu delotvorno proširena tek vek docnije blagodarajući Erazmu (Erasmus).

Moglo bi se reći da je, kako god nazvali tu „republiku”, ona predstavljala međunarodnu i nezavisnu „društvenu mrežu” za korespondenciju i razmenu knjiga, rukopisa i antikviteta. Bila je laička „ustanova” koja, doduše, nije isključivala sveštenstvo ali, operišući izvan struktura religije, nije dozvoljavala ni da crkvena hijerarhija diktira uslove njenog funkcionisanja. I takva Republika ljudi od pera je, u istrajnoj indiferenciji ili kontrapoziciji, nadživela rasep zapadne crkve, izdigla se iznad konfesionalnih sukoba reformacije i kontrareformacije i, štaviše, nastavila da raste. Sedamnaesti vek se smatra dobom njene pr(a)ve ekspanzije: preduzimljivi pojedinci hrabro preuzimaju ulogu „administratora”, čvorišta korespondencije i okupljaju i povezuju „učene” širom Evrope. Njihovu herojsku misiju će kasnije institucionalno zastupati sekretari Akademija (Ultee 1987: 108).

Verovatno je za većinu pripadnika Republike ljudi od pera ona predstavljala niz konvencija – pre svega pristanak na „članstvo” i spremnost da se prihvati reciprocitet u razmeni knjiga i drugih „kulturnih” objekata – koje jemče svojevrsnu statusnu etiketu erudite, ali (još) ne i ovu ili onu „ideologiju” (Brockliss 2002). Pa i pošto je zajednica hugenota u egzilu preuzela vodeću ulogu u transformaciji *République des lettres*, negde od poslednje decenije sedamnaestog veka njen značaj se u očima njenih članova po svoj prilici iscrpljivao u ulozi jedinog preostalog prostora religijske i intelektualne tolerancije u kojem se moglo pronaći utočište pred konfesionalnim isključivostima i ograničenjima koja nameću zemne

vlasti.<sup>1</sup> Dejstvo tih načelnih „kosmopolitskih” vrednosti koje su baštinili, međutim, ograničavala je upravo autonomija koju su izvojevali. Republika ljudi od pera je olakšala razmenu ideja njenih pripadnika, ali (još) nije bila „platforma” s koje bi se obraćalo „javnosti”. Tu dimenziju „publiciteta”, uzima se, tek je prosvetiteljstvo dodalo književnoj republici u osamnaestom veku. U svakom slučaju, takvo je bilo samorazumevanje i autoistorizacija samih ljudi od pera u doba prosvetćenosti. Pristupili su, naime, jednom neposrednijem, a opet možda najstarijem mediju, čime se transformisala i njihova Republika.

Preobražaj se poglavito odigrava s obzirom na „sferu javnosti” pa, umesto samodovoljne erudicije, nastupa novo geslo Republike: usavršavanje i reforme (uporediti: Goodman 1996: 12–52; Goldgar 1995: 219–250). Pristupivši dotad nepoznatim sredstvima komunikacije širokog dejstva (debatna društva, politički i književni klubovi, akademije, eruditski časopisi, „univerzalne” biblioteke, leksikoni, enciklopedije), ljudi od pera sada mogu da artikulišu zajednički intelektualni program i, istovremeno, obrazuju svoju publiku u pogledu sredstava njegovog ostvarenja. Rešeni da se obrate (naj)široj javnosti, možda i pre nego jedni drugima, „prosvetćeni” ljudi od pera su tako „iskoristili” jednu nadolazeću „industriju”: u saradnji sa preduzimljivim izdavačima, ostvarili su projekat velike *Enciklopedije*, učinili dostupnim mnogo više prevoda na francuski jezik i sa njega, počeli da izdaju knjige i u džepnom formatu i, na taj način, doprli do različitih slojeva čitalaca sa različitom dubinom džepa.

U članku u *Enciklopediji* za odrednicu „Ljudi od pera”, potpisani „g. Volter” (Voltaire), sasvim u skladu s duhom vremena i s očitom namerom da nadogradi prethodne njihove vizije, insistira da čovek dostojan tog imena mora biti „vispren”, svetski čovek s duhom, „prisutan u javnosti kao i u svom kabinetu”, te da čak uživa u prijatnoj konverzaciji po salonima. Negdanju filološku kritiku klasičnih tekstova, koja je bila zaštitni znak ljudi od pera šesnaestog i sedamnaestog veka, usamljenih pismenjaka i naučnika zatvorenih u svoje radne sobe koji su doneli silnu radost malom broju ljudi rasutih širom sveta (Volter 1973: 199–201), sada smenjuje „filozofski duh”: „Taj filozofski duh izgleda da je u prirodi *ljudi od pera*, i kad je spojen sa dobrim ukusom čini celovitog pisca” (Voltaire 1751–1765).<sup>2</sup>

1 Samo naizgled paradoksalno, pripadnici Republike su ovim formalno obavljali onaj univerzalistički ideal i „gregarnu društvenost” intelektualaca *Respublica christiana* – čiji sadržaj su (uglavnom) poricali (Waquet 1989: 494–500; Daston 1991; Malcolm 2002: 539–541).

2 Za razliku od sugestija Dikloa (Duclos) u *Razmatranjima o običajima veka* (Duclos 1751) i Dalambera (d’Alembert) u *Eseju o društvu ljudi od pera i o velikanima: o reputaciji, mecenatu i književnim nagradama* (Alembert 2006), koji takođe slave pojavu novog lika čoveka od pera, Volter, međutim, ne smatra poželjnom njegovu „profesionalizaciju”. Ako ga prohtevi aristokratskih zaštitnika primoravaju da se potčini njihovim ćudima, položaj nezavisnog „autora” ga prepušta još gorjoj stezi nečasnih zahteva knjižara i publike i ubacuje u esnafske sukobe zbog bezočne konkurencije (Voltaire 1751–1765; uporediti: Popkin 1989: 361). Tako čovek od pera, prema jednom zapisu Volterovog *Filozofskog rečnika* iz 1765. godine, „liči na leteću ribu; ako se malo uzdigne prožderu ga

Marmontel (Marmontel), štaviše, ni dobro pisanje više ne smatra presudnim uslovom: čoveka od pera osamnaestog veka, prema njegovom razumevanju, obeležava ne toliko činjenica da živi od pisanja, koliko učešće u „društvu ljudi od pera”, u odabranoj zajednici koja uživa u specifičnoj konverzaciji po *salonima* ili na *večerama* (uporediti: Marmontel 1972; Šartje 2006: 162–163). Ne bi bilo pogrešno reći da je pomodni osamnaestovekovni društveni i elitni intelektualni život zaista gravitirao oko tih neformalnih sedmičnih *soirée*-a. Čovek od pera više ne podnosi usamljenost i stara se da se ne udalji od centra književne republike, od onih malih pariskih društava u kojima ugodno raspravljaju ljudi od pera i na koje se sa zavišću ugleda čitava Evropa.

Savremenici su ovakva okupljanja retko nazivali „salonima”; najčešće su ih zvali „kućama”, „društvima”, „druženjima”, „večerama”. Između njih i salona sedamnaestog veka (Louggee 1976) postojale su značajne razlike. Tematski, prednost se sada načelno daje razmeni informacija, sučeljavanju ideja, kritici, razvijanju filozofskih projekata, čime osamnaestovekovni saloni negdani „opušteni oblik društvenog okupljanja pretvaraju u ozbiljno radno mesto” (Goodman 1989: 338). Po sastavu, i dalje prevladava plemstvo, ali se razlike u imanju i staležu brišu ili zanemaruju pred jednakošću u intelektualnoj raspravi. Takođe, saloni koji su nekada bili deo dvorske sredine i afirmacija apsolutističke vlasti, u doba prosvetljenosti, obratno, postaju privatni prostor koji omogućuje i artikuliše pojavu one javne sfere koja se kritički odvajala od monarhije. Najzad, nekada uglavnom ženska druženja smenjuje društvo muškaraca – kojim upravlja jedna žena, „domaćica” kuće i moderatorka konverzacije.<sup>3</sup>

*Salons* u razvoju republike učenih zauzimaju mesto onog momenta kada se ljudi od pera više ne zadovoljavaju unutrašnjim saobraćajem i preskaču njegove granice, kada *philosophes* pretenduju na mnogo širi krug konzumenata ideja, pored kolektivnog poduhvata *Encyclopédie*, koristeći i njih u tu svrhu. To menja i karakter i orijentaciju Republike ljudi od pera i, istovremeno, vodi raspadu dotadašnjih *salons*. Negde u pretposlednjoj deceniji osamnaestog veka revolucionarni politički ciljevi su konačno potisnuli one ciljeve prosvetiteljstva koji

---

ptice, ako zaroni pojedju ga ribe”, pa jedino прибежиште на крају мора да пронађе у „великодушности просвећеног владара” (Šartje 2006: 149–154).

3 O presudnom značaju konverzacije, shvaćene kao „žanra”, sa svojim pravilima i konvencijama, svedoče dva članka Morelea (Morellet) u *Francuskom merkur*u 1778. godine: prevod Sviptovog (Swift) teksta „Hints toward an essay on Conversation”, naslovljen jednostavno kao „Essai sur la conversation” i njegov prilog „O duhu protivrečnosti” („De l'esprit de contradiction”). U tim tekstovima Morele definiše konverzaciju kao glavni žanr književne prakse, jer obuhvata sučeljavanje, pa i suprotstavljanje ideja i mišljenja u finom društvu i dozvoljava utvrđivanje istine bez razaranja društvenosti preteranim napetostima. „Gospodarica” dobro vođene konverzacije, „ni strogo metodične” ni potpuno rasute, ni pedantne ni neozbiljne, ujedinjuje različite glasove i usklađuje sve pojedinačne partiture (Morellet 2000; o tekstovima Morelea videti: Gordon 1989, Hanning 1989: naročito 518, Šartje 2006: 171).

su se određivali ličnim i društvenim usavršavanjem. Pristup sve politizovanijoj Republici ljudi od pera bio je s obzirom na to redefinisani i sužen, a filozofsku „kulturu prosvetećenosti” smenila je „revolucionarna kultura” (Robertson 2005: 20; uporediti: Darnton 1971).

Večere probranog pariskog društva ljudi od pera, istovremeno „svetskih ljudi” i „filozofa”, bile su najočitija ulaznica i legitimacija za jednu „republiku” bez prestonice i granica, ali ne i jedina mesta intelektualnog okupljanja njenih „građana”. Među druge vidove društvenosti koji afirmišu status ljudi od pera u poslednjim decenijama starog režima ubrajala su se i Učena društva. Ta poglavito književna društva su istovremeno i podržavala i suprotstavljala se okoštanim i nedostupnim akademijama i okupljala su mlade književnike iz provincije bez preporuka i zvaničnog priznanja. Oni su, međutim, nema sumnje, u takvoj vrsti slobodnog udruživanja našli „utešan” način organizovanja, nestrpljivo čekajući prijem u lokalne akademije osnivane po uzoru na parisku.<sup>4</sup> Drugde u Evropi su ovakva društva u još manjoj meri osporavala establišment. U Londonu je sredinom osamnaestog veka bilo nekoliko javnih debatnih društava koja su nudila oratorska takmičenja i živu raspravu o aktuelnim društvenim i moralnim pitanjima – svakome ko je spreman da plati ulaz. I u drugim gradovima, privatno inicirani i vođeni klubovi i društva su uglavnom uslovljavali prisustvo sesijama plaćanjem godišnje članarine. *Select Society of Edinburgh*, recimo, čiji članovi su bile vodeće ličnosti škotskog prosvetiteljstva, kao i pravna i zemljoposedička elita i liberalnije krilo crkve, najintenzivnije je radilo od 1754. do 1764. godine. Njegove rasprave su obuhvatale širok spektar moralnih, filozofskih, ekonomskih i društvenih pitanja, o kojima se nije diskutovalo na spekulativan način, te je preko dobro „umreženog” članstva, moglo (gotovo) neposredno da utiče na unapređenje poljoprivredne proizvodnje, obrazovnu reformu i podizanje svesti o drugim problemima od opšteg interesa (Emerson 1973; Robertson 2005: 69).

U nemačkim zemljama je najslbličniju i makar jednako važnu (ne)formalnu organizaciju predstavljalo berlinsko (polu)tajno *Društvo prijatelja prosvetećenosti*, koje je delovalo između 1783. i 1798. godine i koje je bilo poznatije pod eksternim imenom *Društvo srede (Mittwochsgesellschaft)*. Ono je zamišljeno kao kritičko podražavanje, s jedne strane, berlinskog *Kluba ponedeljka (Montagsclub)*, koji je ustanovljen 1749. godine i organizovan kao učeno izborno društvo u kojem se članovi uzajamno obrazuju i šire prosvetećenost i, s druge strane, kao protivteža protivprosvetiteljskom tajnom društvu *Bruderschaft der Gold und Rosenkreuzer*. U relativno redovnom ritmu Društvo se sastajalo da bi diskutovalo o značajnim filozofskim, društvenim i političkim pitanjima. Sažeci debata i njima inspirisani tekstovi objavljivani su u najuticajnijem prosvetiteljskom časopisu *Berlinische*

---

<sup>4</sup> Književna i filozofska društva različitih vrsta cvetala su zapravo najviše u provincijskim gradovima Britanije i Francuske (videti, na primer, Roche 1978).

*Monatsschrift*.<sup>5</sup> Pravedno bi, međutim, bilo reći da je Društvo srede predstavljalo (isprva) spolja neometan „forum”, ali za ipak probran krug od propisana dvadeset četiri člana, regrutovana iz redova uglednih pisaca i mislilaca i viših državnih službenika.<sup>6</sup>

Budući da Pruska kraljevska akademija nauka, koja je osnovana 1700. i koju je reformisao Fridrih Veliki 1740. godine, sve do 1786. nije bila dovoljno otvorena za pruske prosvetitelje – za račun francuskih filozofa koji su se protivili volfovsko-lajbnicovskoj teorijskoj tradiciji (uporediti: Israel 2011: 188–195) – posećivanje šarolikih „društava prosvetčenih” bilo je, ako ne jedini, ono jedan od retkih oblika ispoljavanja nove društvenosti. Uz njega, ljude od pera nemačkog prosvetiteljstva i geografski razbacane po malim državama, moraju pre svega da povezuju sve brojniji časopisi. U nedostatku intelektualne prestonice poput Pariza, oni predstavljaju presudno važan prostor zajedničkog nastupa, rasprave i protoka ideja. Društva koja su ovde ispunila „novi društveni prostor”, za razliku od francuskih, ipak su bila „nezvanični nastavak” apsolutizma, makar koliko i „utočište” od njega, a apsolutistička država, u karakterističnoj ambivalenciji nemačkih ljudi od pera, „predmet i kritike i identifikacije” (La Vopa 1992: 89; Kopitzsch 1989: 381; Šartje 2006: 177). U poslednjoj deceniji osamnaestog veka nova književna generacija se udaljuje od prosvetčenih društava i daje prednost – opet salonima, ali ovog puta romantičarskim.

U pogledu rasprostranjenosti i „demokratičnosti”, ipak se posebno izdvaja „nova društvenost” pariskih *kafea*. Oni su iz Engleske „uvezena” i brzo narasla kopija ili varijanta londonskih *coffee-houses*. *Café Procope*, *Café Palais-Royal*, *Café Rotonde*, *Café Gradot*, *Café Laurent*, *Café de la Régence*, da pomenemo samo najglasovitije sredinom osamnaestog veka, ne samo da su bili različiti od salona nego su umnogome predstavljali njihovu suprotnost (Darnton 1971: 100): bili su istinski otvoreni za sve, a ne samo za odabrano društvo i – u njima su se družili isključivo muškarci, lišeni uprave žena.<sup>7</sup> Mersije (Mercier) detektuje šest ili sedam hiljada kafea u predrevolucionarnom Parizu, koje, međutim, ne treba idealizovati.

---

5 Časopis je štampao predavanja svojih članova i organizovao rasprave na svojim stranicama, uporedo sa raspravama koje su se vodile u Društvu. Najčuvenija među njima intonirana je u obliku pitanja *Was ist Aufklärung?*. Za istorijski kontekst postavljanja pitanja o prosvetiteljstvu u *Berlin-skom mesečniku* videti: Schmidt 1992, Dülmen 1977, Dülmen 1986, Laursen 1996, Lestition 1993, Möller 1990, Möller 1989: 219–233.

6 Među (naj)značajnijima, izdvajaju se imena Imanuela Kanta (Immanuel Kant), Fridriha Nikolaja (Friedrich Nicolai), Mozesa Mendelsona (Moses Mendelssohn), Kristijana Garvea (Christian Garve), Johana Eriha Bistera (Johann Erich Biester) i Karla Vilhelma Muzena (Karl Wilhelm Möhsen). Za opštu diskusiju o *Mittwochsgesellschaft*-u i njegovim članovima videti: Birtsch 1996, Keller 1896, Im Hof 1982, Meisner 1896, Hinske 1977, Hellmuth 1982, Schmidt 1989, Nehren 1986, Schulz 1968.

7 O engleskim *coffee-houses* i njihovoj demokratskoj i/a maskulinoj razlici od salona videti: Ellis 1956, Clery 1991, Šartje 2006: 178–180.

Oni su najvećim delom bili utočišta za nezaposlene i siromašne koji tu mogu da se ogreju zimi, a tek u ponekom su se održavale akademske diskusije i sudilo o autorima knjiga i pozorišnih komada (Mercier 1781: 102; videti: Brennan 1988). Slično je bilo i sa londonskim kafeterijama, tavernama, pivnicama i gostionicama (Clark 1983: 306–326; Brewer 1997: 34–50).

Prevratnička nota koju je zajednica učenih, dakle, dobila tek sa prosvetiteljstvom ne vezuje se jednako za sve oblike nove društvenosti. Ona je bila naročito приметна tek kada je reč o učenim klubovima iz osamdesetih godina, od kojih možda vodi direktna linija do *Cercle Social* i jakobinskih klubova poslednje decenije osamnaestog veka. Taj okret neposrednom društvenom angažmanu, svejedno, inspirisao je i zamisao preobražaja Republike ljudi od pera u jedinstvenu organizaciju sa centralizovanim rukovodstvom. „Doba razuma” tako obeležavaju i anonimni „Projekt osnivanja biroa za književnu republiku”, koji je štampan još 1747. godine u Amsterdamu u *Bibliothèque raisonnée des ouvrages des savants de l’Europe*, kao i „Plan opšteg udruživanja naučnika, ljudi od pera i umetnika da bi se ubrzalo usvajanje dobrih običaja i prosvetljenosti”, jedan predlog opata Gregora (abbé Grégoire) odmah posle Revolucije, koji je predviđao održavanje prvog svetuskog kongresa „ljudi od pera i naučnika” u Frankfurtu na Majni 1817. godine. Sa značajnim izuzetkima *Société des gens de lettres de France*, koji su 1838. osnovali Balzac (Balzac), Igo (Hugo), Dima (Dumas) i Sand (Sand), taj tip institucionalnog jedinstva nikada nije ostvaren, a zajednica ljudi od pera nastavila je da postoji prevashodno kroz prepisku i putovanja njenih članova (Šartje 2006: 181–182).

Štaviše, moglo bi se reći da je jedna neprestano živa, „izvorna” tradicija razumevanja uloge i uloga ljudi od pera odnela prevagu nakon pokušaja njihove institucionalizacije i političke instrumentalizacije. U verovatno prvom delu koje je integralno posvećeno čoveku od pera, knjizi jezuita Danijela Bartolija (Daniello Bartoli) iz 1645. godine *Dell’Huomo di lettere difeso e emendato*, tvrdi se da se dostojanstvo književnog i, šire, intelektualnog poziva plaća ili brani apsolutnom nekoristoljubivošću nalik antičkim mudracima (Bartoli 1672; uporediti: Cristin 1973). Posle desetine rimskih izdanja, knjigu je preveo na francuski 1654. godine takođe jezuita, otac Le Blan (Le Blanc), pod naslovom *La guide des beaux esprits*, da bi je već kao klasik 1769. godine ponovo preveo jezuita, otac Delivo (Delivoy), pod naslovom koji je postao lozinka: *Čovek od pera (Homme de lettres)*.

Negde u isto vreme, u delu istog naslova, Žan-Žak Garnije (Jean Jacques Garnier), kraljevski profesor hebrejskog i član Akademije, ne pristaje na definisanje čoveka od pera ni na način na koji to čini „običan svet”, koji ga brka sa „autorom”, ni na način „društva u modi”, koje čoveka od pera zamišlja kao „zabavnog čoveka koji je vešt u konverzaciji”. On bi da definiše čoveka od pera prema njegovom „osnovnom zanimanju”: „negovanje svog duha učenjem da bi postao bolji i korisniji društvu”. A to pretpostavlja povlačenje iz sveta a ne salona, izbegavanje strasti i rasonode koje štete duhu a ne volju da se, „očaravajuće konverzacije” radi,

umesto човек od pera postane „човек u друштву”. I то подразумева прихватање часног сиромаштва, које не тражи ни признање ни издржавање. Човек од пера је, према овој визији, нека врста световног клерика: заветован је на целибат, некористолјубив је у свом бављењу науком и уметношћу и не предузима субверзивну друштвену критику већ, у битном смислу, напротив. „[Ћ]итава његова независност ни у чему није у супротности са утврђеним законима, ако они нису неправедни: човек од пера се не потчињава у страху од казне као подли роб, већ из поштовања реда, већ зато што боље од свих зна своје предности и дужности у уређеном друштву. Он ће, дакле, бити његов одлучни бранитељ” (Garnier 1764: 198).

Књиге Бартолија и Гарнијеа представљале су кроз читав осамнаести век противтежу Диклоовом, Даламберовом или Волтеровом одређењу човека од пера „париског света” нове друштвености, афирмишући традиционални модел његове идентификације са посвећеношћу мудрој и мирној ерудичији (Ѓартје 2006: 183–185). Просветитељство и Република људи од пера се, стого, свакако не могу поистоветити, како се неретко то и даље чини.<sup>8</sup> Поштенјим се чини рећи да су енциклопедисти, додуше привремено али са неизбрисивим последицама, „адаптирали” а не „апсорбовали” Републику људи од пера, да следбеници просветитељства јесу радили унутар ње, али су је преобразили с обзиром на властите интелектуалне потребе (Robertson 2005: 38–41). Да ли ћемо то назвати њеним епизодним искоришћавањем у „пропагандне” сврхе или њеном скривеном истином која се, на несрећу, с Револуцијом није праведно обистинила већ, напротив, кривотворила, зависи од процене колико је „интервенционистичка” амбиција већ (била) уписана у вредносно устројство и критички потенцијал Републике људи од пера (потонје изричито тврди Wokler 1998; Wokler 1999).

Верујемо да се исто може рећи за савремене наследнике Републике људи од пера. Они ни данас не пребивају у све бруталнијем и све више индустријализованом научном погону, него заправо тек у савременим варијантима салона – било да су они у сајберпростору било да их (и) данас називамо „филозофским кафеима”. Учени и/или ангажовани разговор, размена идеја, то остају константе, утолико више уколико манјка и једног и другог. Простор који се осваја или успоставља може бити и био је различит: од атинских тргова и гозби до специјализованих платформи у darknetу. Али посвећеност, таленат и постигнуће умрежених – и некад и сад – одлучује о успешности и делотворности ове или оне мреже. Најславнији издаци Републике људи од пера су она пера која су је прославила: она је ту због њих, а не обрнуто. Можда то није најлошији суд о свакој институцији: колико омогућава, а не колико условљава своје чланове. Данашње конвенционалне, али у доброј мери и алтернативне варијанте те волје за комуникацијом и производњом нових идеја, пред тим судом вероватно не би прошле ни боље ни (много) горе него досадашње.

<sup>8</sup> Lorens Broklis (Laurence Brockliss) је у својој студији о *Esprit Calvet* сугерисао такво једначење, али је и сам показао да је један марљиви провинцијалац у касном осамнаестом веку могао сасвим складно да учествује у Републици људи од пера као кореспондент, антиквар, историчар и библиотекар, а да уопште не познаје просветитељску мисао (Brockliss 2002: 95).



## LITERATURA

Alembert (2006 [1752]): Jean Le Rond d'Alembert, *Essai sur la société des gens de lettres et des grands: sur la réputation, sur les mécènes et sur les récompenses littéraires*, Loverval: Université populaire.

Bartoli (1672): Daniello Bartoli, *Dell'huomo di lettere difeso, et emendato: parti due*, Venetia: Nikolò Pezzana. Pristupljeno 3. maja 2014: [www.babel.ahthitrust.org/cgi/pt?id=ucm.5322453332;view=1up;sey=1](http://www.babel.ahthitrust.org/cgi/pt?id=ucm.5322453332;view=1up;sey=1).

Birtsch (1996): Günter Birtsch, The Berlin Wednesday Society, In: James Schmidt (prir), *What Is Enlightenment? Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*, Berkeley: University of California Press, 235–251.

Brennan (1988): Thomas Edward Brennan, *Public Drinking and Popular Culture in Eighteenth-Century Paris*, Princeton: Princeton University Press.

Brewer (1997): John Brewer, *The Pleasures of the Imagination: English Culture in the Eighteenth Century*, New York: Farrar Straus Giroux.

Brockliss (2002): Laurence Brockliss, *Calvet's Web: Enlightenment and the Republic of Letters in Eighteenth-Century France*, Oxford: Clarendon.

Clark (1983): Peter Clark, *The English Alehouse: A Social History 1200–1830*, London: Longman.

Clery (1991): E. J. Clery, Women, Publicity and the Coffee-House Myth, *Women: A Cultural Review*, 2 (2), 168–177.

Cristin (1973): Claude Cristin, *Aux Origines de l'histoire littéraire*, Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.

Darnton (1971): Robert Darnton, The High Enlightenment and the Low-life of Literature in pre-revolutionary France, *Past and Present*, 51, 81–115.

Daston (1991): Lorraine Daston, The Ideal and Reality of the Republic of Letters in the Enlightenment, *Science in Context*, 4, 370–375.

Duclos (1751): Charles Pinot Duclos, *Considérations sur les moeurs de ce siecle*, Amsterdam: Compagnie. Pristupljeno 3. februara 2014: <https://archive.org/details/considrationss00ducl>

Dülmen (1977): Richard van Dülmen, Die Aufklärungsgesellschaft in Deutschland als Forschungsproblem, *Francia*, 5, 251–275.

Dülmen (1986): Richard van Dülmen, *Die Gesellschaft der Aufklärer: zur bürgerlichen Emanzipation und aufklärerischen Kultur in Deutschland*, Frankfurt am Main: Fischer.

Ellis (1956): Aytun Ellis, *The Penny Universities: A History of the Coffee-Houses*, London: Secker and Warburg.

Emerson (1973): Roger Emerson, The Social Composition of Enlightened Scotland: the Select Society of Edinburgh, 1754–1764, *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*, 114, 291–329.

Garnier (1764): Jean-Jacques Garnier, *L'Homme de Lettres*, Paris: Panckoucke. Pristupljeno 20. juna 2014: <https://archive.org/details/lhommedelettres01garngoog>.

Goldgar (1995): Anne Goldgar, *Impolite Learning: Conduct and Community in the Republic of Letters, 1680–1750*, New Haven: Yale University Press.

Goodman (1989): Dena Goodman, Enlightenment Salons: The Convergence of Female and Philosophic Ambitions, *Eighteenth-Century Studies*, 22 (3), 329–350.

Goodman (1996): Dena Goodman, *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment*, Ithaca: Cornell University Press.

Gordon (1989): Daniel Gordon, „Public opinion” and the Civilizing Process in France: The Example of Morellet, *Eighteenth-Century Studies*, 22 (3), 302–328.

Hanning (1989): Barbara Hanning, Conversation and Musical Style in the Late Eighteenth-Century Parisian Salon, *Eighteenth-Century Studies*, 22 (4), 512–528.

Hellmuth (1982): Eckhart Hellmuth, Aufklärung und Pressefreiheit: Zur Debatte der Berliner Mittwochsgesellschaft während der Jahre 1783 und 1784, *Zeitschrift für historische Forschung*, 9, 315–345.

Hinske (1977): Norbert Hinske, Einleitung, In: Norbert Hinske (prir.), *Was ist Aufklärung? Beiträge aus der Berlinischen Monatsschrift*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, str. xii–lxix. Pristupljeno 9. jula 2008: [http://books.google.rs/books/about/Was\\_ist\\_Aufklärung.html?id=2qAEAAAAYAAJ&redir\\_esc=y](http://books.google.rs/books/about/Was_ist_Aufklärung.html?id=2qAEAAAAYAAJ&redir_esc=y).

Im Hof (1982): Ulrich Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert. Gesellschaft und Gesellshaft im Zeitalter der Aufklärung*, Munich: Beck.

Israel (2011): Jonathan Israel, *Democratic Enlightenment: Philosophy, Revolution, and Human Rights, 1750–1790*, Oxford: Oxford University Press.

Keller (1896): Ludwig Keller, Die Berliner Mittwochs-Gesellschaft. Ein Beitrag zur Geschichte der Geistesentwicklung Preußens am Ausgang des 18. Jahrhunderts, *Monatshefte der Comenius-Gesellschaft*, 5 (3–4), 67–94.

Kopitzsch (1989): Franklin Kopitzsch, Sozialgeschichte der Aufklärung in Deutschland. Eine Skizze, In: Helmut Berding, Etienne François, Hans-Peter Ullmann (prir.), *Deutschland und Frankreich im Zeitalter der Französischen Revolution*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 373–390.

La Vopa (1992): Anthony La Vopa, Conceiving a Public: Ideas and Society in Eighteenth-Century Europe, *Journal of Modern History*, 64, 79–116.

Laursen (1996): John Christian Laursen, The Subversive Kant: The Vocabulary of 'Public' and 'Publicity', In: James Schmidt (prir.), *What Is Enlightenment? Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*, Berkeley: University of California Press, 253–269.

Lestition (1993): Steven Lestition, Kant and the End of the Enlightenment in Prussia, *Journal of Modern History*, 65, 57–112.

Malcolm (2002): Noel Malcolm, Hobbes and the European Republic of Letters, Noel Malcolm, *Aspects of Hobbes*, Oxford: Clarendon Press, 457–545.

Marmontel (1772 [1804]): Jean François Marmontel, *Mémoires*, tom 1, John Reinwick (ur.), Clermon-Ferrand: G. De Bussac.

Meisner (1896): Heinrich Meisner, Die Freunde der Aufklärung: Geschichte der Berliner Mittwochsgesellschaft, In: Oskar Brenner (prir.), *Festschrift zur 50jährigen Doktorjubelfeier Karl Weinholds*, Strasburg: Karl J. Trübner, 43–54.

Mercier (1781): Louis-Sébastien Mercier, *Tableau de Paris*, tom 1, Hambourg: Virchaux & Compagnie. Pristupljeno 1. juna 2009: <http://ia700506.us.archive.org/21/items/tableaudeparis00merc/tableaudeparis00merc.pdf>

Möller (1989): Horst Möller, *Vernunft und Kritik. Deutsche Aufklärung im 17. und 18. Jahrhundert*, Frankfurt: Suhrkamp.

Möller (1990): Horst Möller, Enlightened Societies in the Metropolis: The Case of Berlin, In: Eckhart Hellmuth (prir.), *The Transformation of Political Culture: England and Germany in the Late Eighteenth Century*, London: German Historical Institute, 226–232.

Morellet (2000 [1821]): André Morellet, *Mémoires de l'abbé Morellet*, Paris: Mercure de France.

Nehren (1986): Birgit Nehren, Selbstdenken und gesunde Vernunft. Über eine wiederentdeckte Quelle zur Mittwochsgesellschaft, *Aufklärung. Interdisziplinäre Halbjahresschrift zur Erforschung des 18. Jahrhunderts und seiner Wirkungsgeschichte*, 1, 87–101.

Popkin (1989): Jeremy Popkin, Pamphlet Journalism at the End of Old Regime, *Eighteenth-Century Studies*, 22 (3), 351–367.

Robertson (2005): John Robertson, *The Case For The Enlightenment: Scotland and Naples 1680–1760*, Cambridge: Cambridge University Press.

Roche (1978): Daniel Roche, *Le siècle des Lumières en province. Académies et académiciens provinciaux 1680–1789*, Paris: Mouton.

Schmidt (1989): James Schmidt, The Question of Enlightenment: Kant, Mendelssohn, and the Mittwochsgesellschaft, *Journal of the History of Ideas*, 50 (2), 269–292.

Schmidt (1992): James Schmidt, What Enlightenment Was: How Moses Mendelssohn and Immanuel Kant Answered the *Berlinische Monatsschrift*, *Journal of History of Philosophy*, 30, 77–101.

Schulz (1968): Ursula Schulz, *Die Berlinische Monatsschrift (1783–1786). Eine Bibliographie*, Bremen: Bremer Volkshochschule.

Šartje (2006): Rože Šartje, Čovek od pera, U: Mišel Vovel (prir.), *Čovek doba prosvetljenosti*, Beograd: Clio, 149–198.

Ultee (1987): Maarten Ultee, The Republic of Letters: Learned Correspondence 1680–1720, *The Seventeenth Century*, 2, 95–112.

Voltaire (1751–1765): François-Marie Arouet de Voltaire, Gens de lettres, *Encyclopédie*, tom 7, Wikisource, La bibliothèque libre. Pristupljeno 11. maja 2008: [http://fr.wikisource.org/wiki/L%E2%80%99Encyclop%C3%A9die/1re\\_%C3%A9dition/GENS](http://fr.wikisource.org/wiki/L%E2%80%99Encyclop%C3%A9die/1re_%C3%A9dition/GENS).

Volter (1973): Fransa Mari Arue Volter, *Filozofski rečnik*, Novi Sad: Matica srpska.

Waquet (1989): Françoise Waquet, Qu'est-ce que la République des Lettres? Essai de sémantique historique, *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 147, 473–502.

Wokler (1998): Robert Wokler, The Enlightenment Project as betrayed by Modernity, *History of European Ideas*, 24, 301–213.

Wokler (1999): Robert Wokler, Nation-state and the Primal Patricide of Modernity, In: Norman Geras (prir.), *Enlightenment and Modernity*, New York: Palgrave, 161–183.

Olivera B. Nušić  
Radio Belgrade  
The Third Programme  
Predrag M. Krstić  
University of Belgrade  
Institute for Philosophy and Social Theory

## NEW MEDIA – OLD ALTERNATIVES

*Summary:* In search of contemporary media alternatives, the paper deals with an alternative historical "social network", which, throughout the whole modern age, played the role of a (para)institutional shelter from reality and its dominating discourse, or the role of subversion of it. The reconstruction of the origin and development of the *Republic of Letters* (*République des Lettres*) indicates standard and still up-to-date organizational forms that fill the space or create a parallel space of freedom in the midst of an "old regime". It is concluded, however, that their successfulness, then as now, depends at least as much of the clear channels of communication and expression, as of the content which they intend to convey.

*Key words:* Republic of letters, salons, cafes, intellectual communities, journals, new sociability, alternative.